

**A.Bakıxanov
(1794-1847)**

GİRİŞ

“Gülüstani-İrəm” əsərinin müəllifi Abbasqulu ağa Bakıxanov 1794-cü il iyun ayının 23-də Abşeron yarımadasının Əmircan kəndində anadan olmuşdur. Abbasqulu ağa Bakıxanov Azərbaycanın böyük feodallarından olan Bakı xanı II Mirzə Məhəmməd xanın oğludur. İbtidai təhsilini ərəb və fars dillərində alan A.Bakıxanov sonralar rus dilini də mükəmməl sürətdə öyrənmişdir. O, rus dilini öyrənməklə rus mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olur, fəlsəfə, tarix, ədəbiyyat, astronomiya, coğrafiya və s. elmləri öyrənir.

1820-ci ildə Tiflisdə general Yermolovun idarəsində xidmətə daxil olan A.Bakıxanov rus ordusunda polkovnik rütbəsinə qədər yüksəlir. A.Bakıxanov rus dilini və mədəniyyətini dərindən öyrənən tərəqqipərvər Azərbaycan alimlərindən biri olmuşdur.

A.Bakıxanov XIX əsrin birinci yarısında İran, Türkiyə və s. şərq ölkələrinə nisbətən Rusiyanın qabaqcıl və qüdrətli bir ölkə olduğunu dərindən başa düşmüş və Azərbaycanın Rusiyaya birləşməsinə müsbət bir hadisə olaraq qiymətləndirmişdir.

1847-ci ildə vəfat edən A.Bakıxanov hərbi və mülki xidmətlərdə çalışmasına baxmayaraq, həyatının çox hissəsini elmi və ədəbi fəaliyyətə həsr etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, o öz fəlsəfi yaradıcılığında islam dininin təsirindən qurtarmamış, onun dünyanı dərk etmək üsulu idealistcəsinə olmuşdur. Şübhə yoxdur ki, A.Bakıxanovun idealist dünyagörüşü onun mənsub olduğu iri feodal sinfinin ideologiyası ilə sıx surətdə əlaqədardır... Bakıxanov idealistdir, ömrünün axırına qədər mömin müsəlman olaraq qalmışdır... Həqiqətdə Bakıxanov bəylərin və xanların silk imtiyazlarını müdafiə edirdi.

A.Bakıxanovun Azərbaycan tarixinə həsr etdiyi "Gülüstani-İrəm" əsəri, müxtəlif mövzularda yazdığı əsərlər içərisində, şübhəsiz ki, birinci yeri tutur. A.Bakıxanova qədər, Azərbaycan tarixinə aid zəngin və qiymətli materiallara, ancaq pərakəndə halda tarixi və coğrafi əsərlərdə, səyahətnamələrdə, salnamələrdə, fərman və sair bu kimi yazılı sənədlərdə təsadüf olunurdu. A.Bakıxanov isə ilk dəfə olaraq, bu pərakəndə materialları toplamış və onlara əsasən "Gülüstani-İrəm" adlı əsərini yazmışdır.

A.Bakıxanov "Gülüstani-İrəm" əsərini yazarkən təqribən yüzdən artıq məxəzdən istifadə etmişdir. Bu məxəzlər içərisində Herodot, Strabon, Tatsit, Plutarx, Moisey Xorenski, Təbəri, Məsudi, İbn-Hövqəl, İbn-əl-Əsir, Yaqut Həməvi, Əbülfidə, Həmdullah Qəzvini, Mirxond, Xandəmir, Şərəfəddin Yəzdi, Məhəmməd Rəfi Şirvani, Katib Çələbi, Qolikov, Karamzin, Ustryalov və s. bu kimi məşhur yunan, Roma, rus, erməni, azərbaycanlı, ərəb və fars müəlliflərinin əsərləri vardır.

A.Bakıxanov yalnız bu mənbələrlə kifayətlənməmiş, dövrünün tələbinə görə arxeologiya, epigrafiya, numizmatika, maddi mədəniyyət abidələri, xalq arasında yayılmış rəvayət və əfsanələrdən də istifadə etmişdir. Onun tətbiq etdiyi bu üsul Azərbaycan xalqının zəngin tarixini göstərməkdə birinci addım olmuşdur.

“Gülüstani-İrəm”in mətnindən anlaşılır ki, A.Bakıxanov yuxarıda adları çəkilən mənbələrdən başqa qədim, orta və yeni dövrlərə aid daha bir çox məxəzlərdən geniş surətdə istifadə etmişdir. Lakin bu məxəzlərdən bəzisi bizə məlum deyildir. Buna görə, “Gülüstani-İrəm”in bizə gəlib çatmayan bu mənbələrə əsasən yazılmış müəyyən hissələri indi əsas məxəz şəklini almış olur.

“Gülüstani-İrəm” əsərində A.Bakıxanov Azərbaycan xalqının, xüsusilə Şirvan və Dağıstanda yaşayan tayfa və xalqların tarixini qədim dövrlərdən başlayaraq 1813-cü il “Gülüstani müahidəsi”nə qədər təsvir edir. Bu əsər, əsas etibarilə, müqəddimə, beş fəsil və nəticədən ibarətdir.

Əsərin müqəddimə hissəsində müəllif Şirvan və Dağıstan xalqlarının mənşəyi haqqında məlumat verir. O, islam dininin, istifadə etdiyi şərq məxəzlərinin, eyni zamanda özünün idealist görüşləri əsasında, ümumiyyətlə, xalqların, xüsusilə Şirvan və Dağıstanda yaşayan xalq və tayfaların mənşəyini təhrif edilmiş bir tərzdə izah etməyə çalışmışdır.

“Gülüstani-İrəm” əsərində müəllif tərəfindən buraxılan əsaslı nöqsanlardan biri də Azərbaycan tarixinin dövrlərə bölünmə məsələsidir. A.Bakıxanov, “Gülüstani-İrəm”in müqəddiməsində göründüyü kimi Azərbay-